

יחיאל שרמן

מהי "הדרך האחרת"?

בכל דור
צריך ללמד את דרכי השימוש
בכלים המשפיעים על הדור
הראייה קוק

עולם משתנה ומבוכה חינוכית

בעמדנו מול עולם משתנה, עולם השם דגש על התעצמות הטכנולוגיה, המדע והמידע, עולם המציב סימני שאלה יותר מסימני קריאה, עולם המאפשר חילון ללא רסן של כל תופעות החיים, מעודד אינדיבידואליזם רדיקלי ומדגיש את זכויות הפרט והמימוש העצמי, מצוי גם החינוך הדתי בדינמיקה של שינוי וחיפוש, שהרי גם הוא עומד בפני מצבים שלא התנסו בהם אבותיו.

בד בבד עם שימת דגש על פיתוח עולם טכנולוגי ומתקדם, תקופתנו משופעת בשאלות רעיוניות בתחומי דת ומדינה, תורה ודרך ארץ ודילמות בסוגיות אקטואליות שונות החוצות את החברה הישראלית.

אל מול כל אלו מתייצב החינוך הדתי, איתן במטרותיו ובמשנתו החינוכית, אך מחפש דרכים חדשות ותשובות חדשות לאותן שאלות העולות וצצות חדשות לבקרים.

מבוכה חינוכית אינה נעימה אך אינה קטסטרופה ואכן, קולמוסים רבים נשברו לאחרונה במטרה לתאר את הנסיבות והגורמים המשפיעים על התחליכים העוברים על הנוער המתחנך במוסדותינו. ניסו לתאר את הסיבות למבוכה החינוכית, את הבעיות, את הסימפטומים והציעו גם פתרונות.

חובה כאן להדגיש, כי תקופתנו שונה מכל תקופה המוכרת לנו בעת החדשה. החברה כיום פתוחה וחשופה לתרבות המודרנית וההתמודדות שלנו היא גם עם צדדיה השליליים. שפע הכוחות המשפיעים על הנוער הוא כל-כך מגוון ורב עוצמה עד כי רבים מהדרכים והכלים בהם חיינו ובעזרתם הצלחנו בעבודתנו החינוכית עד כה, אינם רלבנטיים ואינם מתאימים לדור זה. על כוחות משפיעים אלו בדיוק אמרו חז"ל:

"מה יעשה אותו הבן שלא יחטא?" (שמות לב, לא רש"י; ברכות לב, א) ואמר כבר הסופר ש"י עגנון לפני דורותיים, במעמד פרס ישראל: "...ואפילו אינני רוצה להתמדרן - המודרניות מתמרדת ורודה ביי" (תשי"ד).

במסמך זה ננסה להציע דרך וכיוון שיובילו ל"עשייה חינוכית אחרת", עשייה שתתאים יותר לדור, לנסיבות ולתהפוכות העתיד מולם אנו עומדים, ושתהיה בהלימה למשנת החמ"ד ולגישות פדגוגיות עדכניות.

בתרס"ו כתב הראי"ה קוק זצ"ל, בסערת רוחו, דברים יוקדים על דורו שלו:

דורנו הוא דור נפלא, דור שכולו תמהון,

קשה למצוא לו דוגמא בכל דברי ימינו.

הוא מורכב מהפכים שונים,

חושך ואור משמשים בו בערבוביה

הוא שפל וירוד גם רם ונשא.

הוא כולו חייב גם כולו זכאי.

אנחנו חייבים ללמוד על אופיו

למען נוכל לצאת לעזרתו....

כמאה שנים חלפו מאז נכתב מאמר הדור ודברי הרב על דורו - כוחם יפה גם היום. ואכן, בנו הרב צבי יהודה זצ"ל, היה נוהג לומר: "מאמר הדור - מאמר לדורות". גם דורנו שלנו, מתד - הוא דור נבדך ותוהה אך מאידך - גם הוא דור נפלא, דור הצמא - כמו אז - לדברים גדולים ומבקש אידיאליים אמיתיים.

האם בדורנו - דור בו תלמידנו חכמים ומתוחכמים יותר מאי פעם, בעלי חדות מחשבתית מרשימה, אך מוטרדים בבעיות אמוניות ורגשיות שמציבה להם התקופה הפוסט מודרנית - אנו רשאים ויכולים להשתמש באותם כלים פדגוגיים בהם השתמשנו בעבר??

הרב יעקב אריאל, רבה של רמת גן, ציין לאחרונה בכנס מחנכים ואנשי תורה כי "מה שהיה טוב לפני שנתיים - לא יועיל עכשיו. הקבעון מסוכן". ואנו נוסיף כי קבעון וקפאון מחשבתיים והצמדות לשיטות העבר משולים לחוסר יכולת להשתחרר משימוש ביוני דואר בעידן ה-E-mail.

התניצבות למערכה "בדרך אחרת"

האתגר המוצב בפני המנהיגות החינוכית הוא להתייצב למערכה בדרך חדשה ואחרת. לשבת על המדוכה ולהפעיל צוותי היגוי לתהליכי חשיבה כדי לאתר את הדרך הטובה ביותר להתמודד עם אתגרי ההווה.

— מהי "הדרך האחרת"?

— למה הכוונה ב"אחרת"?

— היכן מתחילה ההתחדשות שב"דרך האחרת"?

— להיכן שואפת להגיע הפתיחות המונחת בבסיסה האידיאולוגי של "הדרך האחרת"?

מיהו בוגר החמ"ד הרצוי?

בטרם נדון בדרכים ובכלים עלינו להציב אל מול עינינו את דמות הבוגר הרצוי, שהחברה הדתית מצפה מהמערכת החינוכית לעצב ולפתח. שני צדדים בולטים באותו בוגר: האחד, כמובן, הוא הבוגר הדתי - אוהב תורה, שומר מצוות וירא שמים; השני הוא בוגר המשתלב - בעזרת המיומנויות, הכישורים והיכולות שצבר בביה"ס - בדרישות של עולם המדע, ההייטק והטכנולוגיה המתקדמת.

הצד ה"שני" כולל בתוכו מספר מטרות:

מעטה - "בוגר היודע לעבוד בצוות"

מנהלי מפעלי הייטק מציבים כדרישה מהמערכת להכין "בוגר היודע לעבוד בצוות", "בוגר יצירתי", "בוגר היודע לשאול שאלות", שהרי לעבודת צוות ערך מוסף. ערכה של תרומת היחיד בעבודת צוות גדולה יותר מתרומת היחיד כשלעצמה בבחינת: "איש מאתנו אינו חכם כמו כולנו יחד" או "אחד ועוד אחד הם יותר משניים".

מתברר, שעולם חדש זה, שאינו מסתפק בידע מקצועי ואקדמי - יהא משוכלל ועדכני, רחב ומעמיק ככל שיהא - מציב בפני מערכת החינוך אתגרים ומשימות, להפכם במודע ליעדים ולמטרות בעשייתנו החינוכית.

חינוך להישגים מתוך חוויות של הצלחה ועבודת צוות

הדגש בעשייה צריך להיות על חינוך להישגיות. התלמיד צריך למצות את יכולותיו והפוטנציאל הטמון בו ולהגיע לזכאות לתעודת בגרות ברמה הגבוהה ביותר שיכול.

עלינו לזכור כי תם עידן השעור הפרונטלי כדרך בלעדית בהוראה! המורה - מקצוען ככל שיהיה - איננו עוד מקור הידע היחידי, אלא - שותף בכיר בידע, כשהלמידה היא מעתה מתוך שותפות מורה - תלמיד. יהיו אשר יהיו תהליכי הלמידה ודרכי ההוראה, כולם כאחד צריכים להוביל -

- להגברת מוטיבציה מתוך חוויות של הצלחה,
- לחשיבה יצירתית ולתהליך בלתי פוסק של חקר,
- לשאילת שאלות בדרך נבונה ומתקדמת מתוך סקרנות מתמדת, שתוביל לאותה "עבודת צוות" אליה מייחלים המובילים בעולם ההייטק.

ככל שנשכיל להפגיש את התלמיד עם חוויות של הצלחה וככל שנטפח את נקודות האור שבו ואת מוקדי החוזק שבפוטנציאל שלו, מתוך אהבה ומתוך כבוד ליכולותיו - כן נחזק את הדימוי העצמי שלו ונשכיל לקדמו אל היעדים שהציבה התקופה.

במקביל, כדי להגיע ל"בוגר היודע לעבוד בצוות" יש לעודד במהלך שנות בית הספר את הלמידה בצוות - לטפח את שיטת בית המדרש של "למידה בחברותות" ולהרגיל את חניכינו לשיתוף פעולה. אמרו חז"ל: "אין סכין מתחדדת אלא בירך חברתה, כך אין תלמיד חכם מתחדד אלא בחברו" (ב"ר סט, ב).

חינוך לאינטליגנציה רגשית

ההדגשים החינוכיים חייבים, גם הם, לקבל תפנית, תוך נתינת הדעת לעקרונות "האינטליגנציה הרגשית" מבית מדרשו של גארדנר ובעיקר לזו המטפחת את האינטליגנציות התוך-אישית והבין-אישית.

- המשימות החברתיות והאתגרים הלימודיים והחינוכיים צריכים להשתלב ולפעול בד בבד.
- התלמיד יידרש במודע לגלות סובלנות ולהתחשב בזולת וברגשותיו.
- במודע, על המערכת לשדר אופטימיות ואמפתיה.
- חינוך לאמפתיה וכבוד לזולת יהיו חלק מסך הכישורים שיפותחו בתלמיד.
- חינוך תלמידנו לתרבות שיח, להקשבה לזולת ולדיאלוג יתפסו מקום מרכזי בתהליכי הלמידה.

הערכה אחרת

דרכי ההערכה בעולם למידה שונה, חייבות, גם הן, להשתנות. לא עוד רק המבחן בכתב המציג שאלות תוכן וחשיבה. ב"י"ס (וכנראה גם הממונים על בחינות הבגרות) חייבים לבדוק, לבחון ולהעריך איכויות חדשות, כישורים חדשים ומיומנויות אחרות מאלו שנדרשו בשנים שעברו.

דרכי הערכה חלופיות צריכות לתפוס מקום נכבד בחשיבה הפדגוגית החדשנית. הצוותים צריכים להיערך בהתאם, להשתלם ולהכיר כלים אחרים המעריכים יכולות אחרות, שהרי אם עבודה בצוות היא, למשל, המשימה - הרי ההערכה צריכה להיות גם היא בתחום זה, ולאן דווקא בכתב.

המנהל כמנהיג וכמעצים

משימות גדולות אלו מחוללות מהפך מקצועי - חינוכי בבית הספר. גם מנהל עתיר נסיון, מוניטין והצלחה, לא יצליח להפעיל את צוותו - ככל שיהא הצוות

מיומן ומקצוען, רחב אופקים בקודש ובחול ובעל כישורים פדגוגיים מרשימים - להשתלב בעשייה חדשנית זו, אם המנהל לא ישכיל לפעול "אחרת".

תם עידן המנהל הסמכותי, המנווט והחולש על מוסדו ביד רמה. מילת המפתח של העת החינוכית החדשה היא העצמה (EPOWERMENT): העצמת העובדים, העצמת הצוות תוך האצלת סמכויות ושותפות בחשיבה ובביצוע. העצמה כזו תהפוך את חברי הצוות לבעלי אחריות כוללת לתהליך ולתוצר. העצמה כזו תעורר מוטיבציה, תביא לשיתוף פעולה ולעבודת צוות ותשפר את איכות העבודה וממילא את איכות התוצר.

בוגר דתי בחברה פתוחה

אמנם, מערכת החינוך הדתי חייבת להשקיע רבות בפיתוח בוגר המשתלב בדרישות המקצועיות של העולם המתחדש, אך מטרת העל של החמ"ד והמנדט שהוצב בפניו הוא: לטפח בוגר שומר תורה ומצוות וירא שמים.

פרופ' משה ארנד מציין בספרו "חינוך יהודי בחברה פתוחה" (עמ' 71) כי:

חינוך דתי עיקרו חינוך לשמירת מצוות ולהידור בהן, היינו, לאורח חיים ולמסכת ערכים מקיפים ביותר ששום דבר בחיי אדם אינו מחוץ תחומם. ודאי הוא שחינוך כוללני כזה לא יכון ולא יצלח בלי שיפנה אל כל כוחות הנפש של החניך ואל כל הצדדים שבאישיותו. הרגלת הילד לפעולות ולמשטר מסויימים, הקניית ידיעות ופיתוח המחשבה, עידון הרגש ופיתוח החוויה, חיזוק הרצון ועיצוב האופי - כל אלו מצטרפים למעשה החינוכי מרובה פנים, למלאכת מחשבת של בניית אישיות.

אין החינוך הדתי יכול לוותר על שום צינור מצינורות ההשפעה ועל שום כלי מן הכלים הרבים העשויים לעזור לצעיר לפתח את הכוחות הגלומים בו, תוך נאמנות גמורה לחובת האדם בעולמו, שהיא עבודת הבורא....

לימוד תורה ואהבת תורה כערך בעיני תלמידינו – כיצד?

נציין שוב, שמצויים אנו בתקופה קשה מבחינת מימוש המטרות החשובות שציין פרופ' מ' ארנד. כשהעולם המערבי מאמץ כמעט ללא עוררין את הנמכת סולם הערכים ומקבל בסלחנות צמיחתה של תרבות חסרת עומק ערכי, מוסרי ואינטלקטואלי ומאידך, כשאנו יודעים שחיי תורה ואהבת תורה באים רק מתוך עמל ויגיעה - מצוי דורנו בצומת המוביל למסלול של התרסקות.

מחד, נדרש ממנו לאמץ לעצמו את האידיאל של להיות תלמיד חכם, אוהב תורה ומאידך, בהיותו חלק מדור התכליתיות, התועלתיות וההישגיות – מתפתחת בו זרות כלפי העולם התורני עד כדי ניכור וחוסר עניין.

תלמידים רבים אינם יודעים כלל את ערכו של לימוד תורה לשמה. הם אינם מבחינים בין לימוד תורה שהוא ערך לבין לימוד כל מקצוע אחר שהוא צורך. רבים מהם אינם חדורים במשמעות המילים הנאמרות בתפילה בכל בוקר "ותלמוד תורה כנגד כולם" (פאה א,א).

יתכן לפיכך, שההדגשים של עשייתנו החינוכית צריכים להשתנות ועלינו לעסוק תחילה בשאלות מקדימות:

- באילו דרכים נקנה לתלמידינו יחס של יראה והוקרה ל"נותן התורה"?
- כיצד נביא את תלמידינו להכיר בחשיבותה ובמרכזיותה של התורה בחיינו?
- כיצד נביא את תלמידינו לרצות להשתדל יותר בקניין תורה ובאהבת תורה? סוגיות עמוקות אלו דורשות חשיבה מעמיקה וראויות למאמר בפני עצמו. יחד עם זאת עלינו לשנן לעצמנו ולתלמידינו כי לימוד תורה מתוך אהבה וחביבות יביא גם לקיום דברי תורה ומצוותיה.

בינתיים, עלינו לעזור לתלמידינו להתמודד עם כל הגורמים החיצוניים והפנימיים – העומדים להם למכשול, כדי שיוכלו להגיע ל"חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים".

נתלה דברינו ברב שלמה אבינר שאמר (שמעתין 140):

כידוע לא תמיד הלימוד מביא לאהבת ה'. הבעיה נובעת משתי סיבות: תוכן וצורה. ידיעות ערטילאיות אינן מזעזעות את הרצון. זעזוע של רצון תלוי בלבושים של הידיעות. מסיבה זו חכמי ישראל מתאימים את לבושי הידיעות בכל דור. רבנו בחיי תמה על עצמו מדוע החליט לכתוב ספר, הרי קיימים ספרי הנביאים. אלא "קטנה קומתנו מקומת הנביאים, ולבושי הדברים שלהם, צורת הידיעות, אינן מתאימות לדור הזה. הדורות משתנים ולכן יש לשנות גם את הלבושים ולהתאימם לדור.

הדרך לחינוך לאהבת לימוד תורה

המחשבות והרעיונות שיועלו להלן אינם חדשים. הם באים רק לעורר למחשבה.

שימוש באמצעי הוראה חדשים

"אין תורה נקנית אלא בסימנן" (עירובין נד). נראה כי השימוש באמצעי הוראה חדשים כמעט ולא חדר להוראת לימודי הקודש ובמיוחד להוראת התלמוד. מעטים הם הרמ"ים המשלבים אמצעי הוראה חדשניים, מה שבעצם הפך היום להכרח שלא יגונה. דווקא הטכנולוגיה המואצת מאפשרת לנו לנצל

כלים חדשניים כוידאו, מחשב, שקפים, מולטימדיה, מצגות, תרשימי זרימה, מאגרי מידע אינטראקטיביים – כל אלו עשויים לשמש גירויים ויזואליים ואינטלקטואליים להמחשה ול"התייידות" עם דף גמרא. הרב שלמה זלמן מלמד (רבה של בית אל) אמר בכנס ראשי ישיבות ואנשי חינוך:

"דף גמרא יבש – בסוף קמל, נובל ונושר". עלינו לעשות כל מאמץ לרענן את דף גמרא, לקדש את החדש ולנצל את ההיצע הטכנולוגי לשיפור איכות הלמידה דווקא בלימודי קודש כדי להמנע ממצב של "אם ראית תלמיד שלימודו קשה עליו כברול – בשביל משנתו שאינה סדורה עליו" (תענית ח'). ומי שחושש שאמצעים אלו יפחיתו מהגיעה שבלמוד התורה – אפשר להשיב לו כי עם ההתקרבות והתייידות עם סוגיות אבי ורבה, בוא תבוא גם היגיעה.

"והערב נא" ... - ההנאה שבלמוד התורה וחשיבותה

הבקשה היום יומית של כולנו בתפילה: "והערב נא ... את דברי תורתך בפיו ובפיות עמך בית ישראל" מלמדת שההנאה בלימוד היא ערך של ממש ולא רק אמצעי. ההנאה היא אינדיקציה למידת ההזדהות של התלמיד עם הנלמד. אחת מ-48 דרכים שהתורה נקנית בהם היא השמחה (אבות ו,ה) ומסבירים: שמתוך שמחה מתרחב הלב ומתחדד השכל ומתפקח הזכרון, ועוד, שאם אדם אינו למד בשמחה והתורה היא עליו למעמסה, סופו שיפרוש מן התלמוד (קהתי, שם).

האדמו"ר מסוכצ'וב בהקדמתו ל"אגלי טל" מסביר שלימוד תורה אינו די שיקלט באופן שכלי, עליו להיות מוטבע באישיות ולשם כך עליו להילמד מתוך שמחה. לדבריו, ההתענגות על עצם הלימוד היא המחדירה אותו לדם: "ומאחר שנהנה מדברי תורה הוא נעשה דבוק לתורה".

ההנאה מן הלימוד יכולה להיות: הנאה אינטלקטואלית; הנאה רגשית-חוויתית; הנאה אסתטית - או כל ההנאות יחדיו. חשוב שהמורה ידע כי אחריותו היא להחדיר הנאה ושמחה בלימודי הקודש. אם עד כה לא היתה מטרה זו מוגדרת במודע, מעתה יש לעשות "אחרת", ובלבד שנצליח להביא לידי יותר ויותר הנאה מהלימוד ויותר ויותר שמחה במהלך הלימוד.

הנאה אינטלקטואלית – כיצד?

כנאמר לעיל, הדור הצעיר כיום הוא דור חושב, חכם, אוהב אתגרים ומחפש ריגושים אינטלקטואלים. שיטת החשיבה התלמודית, מעצם טבעה, יכולה להוות אתגר אינטלקטואלי מרתק לצעירים. עלינו לשאוף לכך שנצליח לעורר גירויים אינטלקטואליים מורכבים במהלך לימוד סוגיה, עד כדי, שעצם ההתמודדות עם פיצוחם - יחזיר לתלמיד את האיזון הקוגניטיבי. במילים אחרות, מה שחשוב אינו עצם העברת הידע מהמורה לתלמיד, אלא דרך העברת הידע.

שותפות התלמידים בתהליכי הלמידה

בראשית השיעור, בטרם פתח התלמיד את הספר, מומלץ לעורר בעיה, לגרות תלמידים לשאול שאלות וליישבן, להעלות דעות ולסתנן, לפתח דיון כדי להשוות בין הדעות, לנמק בעיה זו או אחרת ואט אט – יותרו הקשיים וייושבו ההדורים. בשלב שני יווכחו התלמידים כי דעותיהם היו בעצם דעות האמוראים ומפרשיהם. התלמיד יחוש כי הוא הפך לנוטל חלק בדיון התלמודי וכי הוא שותף לפיצוח הסוגיה ויבוא אי"ה לסיפוק אינטלקטואלי ומכאן – לחיבוב הלימוד.

רווחים משניים שיש בלמידה בשותפות ובאינטראקציה בין הלומדים הם פיתוח סובלנות לזולת, כבוד הדדי, התקשרות חברתית והפריה הדדית. יחד עם זאת, על הרי"מ לדעת את המינון הנכון של כל מרכיבי השיעור: היכן להאריך והיכן לקצר, במה להרבות ובמה למעט. יש רק תמיד לזכור כי סיבוך יתר מקשה על ההבנה ומרחיק את ההנאה. גורם ההנאה צריך לעמוד בראש מעיינו של הרי"מ גם אם הדבר מחייב קיצור סוגיה או דילוג עליה. אין בכך כל צמצום או הקלה בעמלה של תורה, אלא מציאת דרך האמצע, למען קרב את התלמיד לעולמם של חכמים.

פיתוח היצירתיות

- יצירתיות גוררת בעקבותיה הנאה ומובילה להזדהות.
- יצירתיות בלימודי קודש יכולה להתבטא בהטלת אתגרים על התלמיד להכין חלק מסוגיה לפני השיעור וללמדה בפני הכיתה.
- יצירתיות יכולה להיות ניסיון לפסק באופנים שונים קטע מהגמרא הבלתי מפורסקת.
- יצירתיות יכולה להיות המחזות סוגיה, הכנת מצגת, או הכנת תרשימי זרימה.

© יצירתיות היא גם חיפוש שו"ת בנושא הנלמד במאגרי מידע, תוך חיבור התלמידים לפסיקה ההלכתית הרלוונטית.

הצבת אתגר אינטלקטואלי למצטיינים ולחדי השיבה שבחברה חשיפת תלמידים מצטיינים, מדי פעם, לפרשנים מיוחדים המתמודדים עם אתגרים פרשניים מורכבים תוך התמודדות מעמיקה עם דעותיהם בנושא הנדון, תעורר הנאה אינטלקטואלית שתשאיר טעם של עוד, לפחות אצל חלק מהם.

חוגי העשרה

בנוהג שבעולם כל לימוד במסגרת שאינה מחייבת, נלמד מתוך התלהבות ומוטיבציה. מומלץ, לפיכך, ליזום בביה"ס אפשרות של השתתפות מתוך בחירה בחוג תורני (גמרא, נ"ך, מחשבה, אמונה) בשעות בלתי מקובלות (בערב, בלילה, אחת לימים מספר) במקום לא שיגרתי (בבית הרב, בבתי תלמידים לסירוגין, בטבע) בדרך בלתי קונבנציונלית (לימוד בקבוצות-ג'יקסו, לימוד בשיטת הסוגיות, פיצוח כתב חידה) וכד'.

לימוד זה עשוי להניב תוצאות מפתיעות בחיבור התלמידים ללימודי הקודש מתוך היציאה מהשגרה אל חוויות אינטלקטואליות מאתגרות חדשות.

יצירת חוויות של הצלחה

הראי"ה קוק כתב: "כל מה שאדם שאדם יודע יותר את ערכו ככה ערכו באמת גדול הוא" (אורות הקודש ג,סה). משמע, הכרת ערך עצמית בונה את האדם, מעצימה את ערכו "באמת" ומאפשרת לו להתפתח. להכרת ערך עצמית יכול האדם להגיע רק דרך חוויות של הצלחה. הצלחה גוררת עמה הצלחה. הצלחה מחזקת את הדימוי העצמי. הצלחה מעוררת מוטיבציה להצלחה נוספת. כדי לקרב תלמיד להצלחה, על המחנך לשדר אופטימיות והערכה למאמצים שמשקיע התלמיד, להדגיש את נקודות החוזק שבו ושוב להשמיעו: "אם יגעת – אף אם לא מצאת – אל תאמין שלא מצאת, שכן רגעי היגיעה ההם הם הרגעים של המציאה" (רבי מנחם מנדל מקוצק).

המערכת חייבת לספק לתלמיד סיטואציות המאפשרות הצלחה. הרף המוצב בפניו יהיה גבוה רק במעט מעל להישגים שהפגין עד כה, כדי שיוכל לטפס אט אט בסולם ולהיאחז בו בהצלחה כדי שיוכל להמשיך לטפס ולהצליח. תכניות העבודה, כלי הלמידה וכמובן – דרכי ההערכה המגוונות צריכים להיות מותאמים כדי לאפשר לכל תלמיד מיצוי יכולתו האישית תוך חוויות של הצלחה.

הנאה רגשית-חוויתית – כיצד?

זור התלמידים מחפש ריגושים וחוויה דתית. רבים טוענים שאינם מתחברים רגשית לטקסטים התלמודיים. עלינו לתבל את הלימוד גם בהנאות רגשיות ולהפגיש את תלמידינו, בכל הגילים, עם חוויות, שיחבבו עליהם את עולם התורה והמצוות ויש להאמין שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה. סוגי החוויות רבות ומגוונות והכל כמידת כוח הדמיון והיצירתיות של המוסד החינוכי או של הר"מ, באופן אישי.

להלן מספר דוגמאות לחוויות:

- רב הפותח "סדר בוקר" בישיבת הסדר בנגינה על גיטרה.
- מוסדות על-יסודיים שאינם בוחלים בטקס קבלת שבת קבוע המלווה בשירה וחלוקת ממתקים לצד דברי תורה ואינם רואים בכך משהו ילדותי.
- ישיבות תיכוניות ואולפנות היוזמים חוויות-שיא של פעילות לילית אחת לחודש. הפעילות כוללת יציאה אל הטבע לכל הלילה תוך שיעורים תורניים בצורת "משמר" או "התוועדות" ופעילות חברתית עד לתפילת שחרית עם הזריחה.

מספרים על מרצה אהוד ומכובד באחת המדרשות לבנות השזור – תוך לימוד מעמיק של תורת הרב קוק – גם שורות של שירים ופזמונים מה"תרבות" העכשווית, מכיר את הספרות שקוראות היום הבנות, מעודכן ומעורה בנעשה בתרבות הרייטינג ובעקיפין מגיע כך יותר עמוק ויותר קרוב לבנות המדרשה כי "יש עם מי לדבר".

נפגשו לאחרונה עם ראש אולפנא הפותח את חדרו השכם בבוקר, לפני יום הלימודים, לשיחות נפש עם התלמידות באופן פרטני או קבוצתי. כשהגיטרה בידו. קבלת שבת בנוסח קרליבך כבשה את מקומה בישיבות רבות, ויש הלומדים סוגיות בשירה ומשננים משניות במקצב ובניגון.

אמר ר' שפטיה אמר ר' יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר: "וגם אני נתתי לכם חוקים לא טובים" (יחזקאל כ, כה). והוסיפו התוספות: "השונה בלא זמרה" – "שהיו רגילים לשנות משניות בזמרה, לפי שהיו שונים אותם בעל-פה ועל-ידי כך היו נזכרים יותר" (מגילה לב, א). נמצא לפי התוספות, שהזמרה היא אמצעי לגיטימי וחשוב לשינון החומר ולזכירתו.

הנאה אסתטית – כיצד:

הנאה אסתטית היא הנאה המדברת אל החושים. הנאה הבאה, למשל, מהצגת דברים בצורה גרפית נאה ומושכת עין ולב בבחינת "דירה נאה". בהקשר זה מאלפת הוראתו של רבי עקיבא איגר לבנו לגבי הדפסת ספריו: אבקשך בני, ידידי, לפקוח עין על זה שיהא נדפס ספרי על נייר יפה, דיו שחור, אותיות נאות, כן, לדעתי, הנפש מתפעלת והדעת מתרווחת והכוונה מתעוררת מתוך הלימוד בספר נאה ומהודר... לבנו של רבי עקיבא איגר בשעתו, מחוייבים גם אנו להגיש לתלמידינו חומרי למידה ערוכים ומעוצבים באופן הנאה ביותר והראוי למקצועות הקודש. דפי עבודה, דפי פרשת שבוע, שקפים ומצגות ואפילו מבחנים ותדפיסים למיניהם אינם בבחינת דפי עובר ושב. ההשקעה בצד האסתטי והגרפי כדאית וחשובה. למותר לציין, כי הדרישה להנאה אסתטית צריכה להקיף את כל הנעשה בסביבה הלימודית של המוסד החינוכי. חדרי הכיתות, חדר המורים, חדרי הספח, הפרוזדורים, וחדר האוכל - כל אלו חייבים לגרום נחת רוח לעין ולשובב נפש עד כי התלמיד יאהב לשהות במקום ויתרגל כי מקום של תורה - מרחיב דעתו של אדם.

למידה מתוך רלבנטיות

הבעיה בנושא זה מתעוררת בהיות עולמם של חכמים מנוכר וזר לתלמידים. השפה, אורחות החיים, הריאליה, הערכים הממוניים, המידות והמשקולות - כל אלו רחוקים ובלתי מוכרים להם, וממילא אינם רלבנטיים. חובתנו כמחנכים להפוך את תורתנו לתורת חיים. לימוד תורה בכלל ולימוד סוגיה תלמודית בפרט, אל להם להישאר בגדר מעשה שהיה. סוגיית "שור שנגח את הפרה" אינה יכולה להיות יפה רק לשעתה, תוך טיעון שזה כבר לא רלבנטי. חובה על הר"מ, על המחנך ועל המורה המקצועי ללימודי קודש להאיר את לימוד התורה באור אקטואלי ורלבנטי, "לתרגם" את הכתוב לשפת ההווה, לחיי המעשה ולהוויות היום יום של תקופתנו, כולל חיפוש שו"תים דומים במאגרי מידע ועיון בפסיקה ההלכתית הרלוונטית. שימוש בכלים טכנולוגיים חדשניים עשוי לאפשר הצגת דילמות תלמודיות באופן מוחשי ורלוונטי. המחזה, סרט, דיאלוג, תרשים זרימה בצבע, מצגת, מאגרי מידע, כל אלו הם הכלים המסייעים ביד המחנך לעשות יותר ויותר "אחרת" לקירוב ההווה התלמודית לנפש התלמיד תוך קישורה למציאות חיינו.

מקום המחנך בעשייה ה"אחרת"

עד כה עסקנו בדיקטיקה ה"אחרת" באמצעים ה"אחרים" ובכלים "האחרים" העשויים לקדם את המטרות שהצבנו לעצמנו. יחד עם זאת, ברור כי הכל "מתחיל ונגמר" באדם, במחנך. ככל שהתלמיד מחובר ומקושר ואוהב את המורה כן הוא מקושר אל המקצוע. הדבר נכון לגבי כל מקצוע וכל דיסציפלינה, אלא ששפר גורלו של המורה המקצועי בכל אחד ממקצועות החול. מורה כזה פטור מההכרח להאהיב את מקצועו על התלמיד. תלמיד הרוצה בעתיד להתפרנס ממקצוע כלשהו כמהנדס, כרואה-חשבון או כאיש מחשבים, יונע להשקיע במקצוע בו יהיו תלויים מעמדו ופרנסתו לעתיד. אין המורה המקצועי צריך לעורר אהדת תלמידיו לתורתו ממניעים אידיאולוגיים.

לא זה חלקם של מורי מקצועות הקודש. הללו אינם פונים אל השכל בלבד, אלא בעיקר אל הלב ושפת הלב שונה היא משפת השכל. אהבה שייכת ללב ואותה אין מעוררים בפיתוי פרנסה וכסף.

אמרו חז"ל: "אין אדם למד תורה אלא במקום שליבו חפץ" (עבודה זרה יט,א). אם ליבו אינו חפץ, הוא אומנם יקיים את הפעולה הלימודית, אך הלימוד לא יוטבע בעומק אישיותו.

את ה"חפץ" והרצון אפשר לעורר. את האהבה אפשר לפתח.

על-ידי הארת פנים, על-ידי הענקת כבוד ויחס חם לתלמיד, על-ידי אהבה, יותר מכל - על-ידי מתן דוגמא אישית והיות המורה מודל להזדהות.

הארת פנים

אמרו חז"ל: "אם ראית תלמיד שתלמודו קשה עליו כברזל בשל רבו שאינו מסביר לו פנים... מאי תקניתה? ירבה לו רעים" (תענית ח). לשם מה "רעים"? מסבירים המפרשים: לצורך עזרה בלימוד ותמיכה נפשית.

דווקא בתקופה זו של הטכנולוגיה המואצת, כשתחליפי ההוראה יכולים לתפוס מקומו של המורה, דווקא עתה יש מקום למורה בעל הלב המרגיש והאוזן הקשבת, היכול להעניק לתלמיד המחפש את היחס החם והאבהי - את תשומת הלב ואת העזרה התומכת בשעות משבר ותהיה.

על המחנך למצוא כל דרך להאיר פנים לתלמיד, למצוא את הזמן להאזין בסבלנות למצוקותיו, לפתח עמו דיאלוג ולתת לגיטימציה לשאלותיו תוך יצירת קשר אישי. קשר כזה נוצר דווקא במצבים בלתי פורמליים, מחוץ למערכת השיעורים הממוסדת, כגון:

- ב"הסבר בזק" של סוגיה לא פתורה, אחרי השיעור.
 - בשיחות נפש בהפסקה, באירועים חברתיים, בטיול.
 - בהזמנה לבית הרב בערב, לשיחה, לשיעור כחברותא ואפילו להתארח בשבת.
 - בכל הזדמנות המאפשרת יצירת קשר אישי.
- הקשר האישי חייב להמשיך ולהיכנס אל תוך חדר הלימוד ומסגרת השיעורים. התקרבות המחנך אל נפשו של התלמיד תהיה תוך כדי "עבודה" על המידות, בד בבד עם חינוך ליושר, לענווה, לצניעות, לאהבת האמת, לכבוד לזולת וליתר מידות טובות. ככל שיעשה הדבר תוך חשיפת נקודות החוזק המצויות בתלמיד כן תתזדקף קומתו, ויתחזק בו הדימוי העצמי החיובי.
- ככל שהקשר יהיה חזק יותר והאמון שיווצר בין מורה לתלמיד יהיה עמוק יותר, כך טובים יותר הסיכויים שתתחזק אמונתו בצדקת הדרך של רבותיו ומוריו והתלמיד יזדהה גם עם עולמו הרוחני של המחנך.
- נכון שהדבר דורש זמן וכוחות גוף ונפש, אך אמר כבר מורנו המחנך הגדול, הרב מ"צ נריה זצ"ל, כי "אפשר ללמד בקיצור, אי אפשר לחנך בקיצור. אפשר ללמד לפי שעון, אי אפשר לחנך לפי שעון...".

כבוד לתלמיד ואמון בו

רבות דובר במקורותינו על הכבוד שיש להעניק לתלמיד כדי לאפשר לו הצלחה בלימוד. ידוע המאמר: "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך" (אבות ד, יב). פחות ידוע מאמר קשה אחר של חז"ל: "רב הרודה את תלמידו יעבור ממלאכתו ויעשה מלאכה אחרת" (תנא דבי אליהו רבה, פרק כג). ואכן אין מקום במערכת החינוך ל"רב הרודה את תלמידו".

תלמיד שכשל בלימודו, תלמיד שלא "התחבר" לאשר למד, אינו ראוי לנויפה בעלמא. להפך, חובת המחנך לזמן לו חוויות של הצלחה. יש לשדר לתלמיד באופן מתמיד כי אנו רוכשים כבוד למאמציו, וכי יש לנו אמון מלא ביכולתו.

אומר הרב אלישע אבינר (אמונת החינוך, תשנ"ח):

אמונת החינוך היא אמונת החינוך. אין חינוך בלי אמונה, אמונה בחינוך ובטמון בו, אמונה של המחנך בעצמו וביכולתו לתמוך בחניך, לסייע לו ולחזקו. המחנך צריך להאמין שמאמציו לא ישובו ריקם ולא יזרעו לריק. על עובד האדמה נאמר: "אמונת" זהו סדר זרעים, שמאמין בחיי עולמים וזורע" (ירושלמי). כך גם המחנך, הוא טורח ומשקיע אך לא תמיד נושאים מאמציו פירות בשלים בעיתם. האכזבה עלולה לכרסם ולהוביל

ליאוש, אבל "המאמין בחיי עולמים" ומחנך מתוך אמונה - מתמלא מתינות, סבלנות ותקוה.

למותר לציין, מאידך, שלעיתים הענשת התלמיד על ידי המורה היא פעמים חיונית והכרחית, היא חלק מעצם התהליך החינוכי ומהאינטראקציה שבין המורה לתלמידו והיא גם מעוגנת היטב במקורותינו. ענישה כזו תבוא מתוך אהבה וכבוד ומתוך מסר ברור שאינה מתוך כעס ונקמה אלא מתוך דאגה כנה לתלמיד. ענישה ותוכחה מלב אוהב ודואג הניתנות בכבוד – מתקבלות בהבנה על-ידי הנענש ומשיגות את מטרתן.

דוגמה אישית

עולם החינוך אינו צריך הוכחה שדוגמא אישית של מחנך שווה יותר מאלף מילים. לסגולותיו האישיות של ה"מורה לחיים" היתה תמיד השפעה כמעט מגית על התלמיד. מטבע הדברים, הצעיר מחפש מודל לחיקוי ודמות להזדהות, ואם אינו מוצא אותה בסביבתו הקרובה - בין הוריו ומוריו - היא תימצא לו בין גיבורי התרבות העכשווית המזויפת, בקרב אלילי הספורט והזמר וכד'.

לא בכדי פרשו חז"ל את הפסוק במלאכי: "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיו, כי מלאך ה' צבאות הוא" באמרו: "אם דומה הרב למלאך ה' צבאות - יבקשו תורה מפיו" (מועד קטן יז, א).

הצפייה מבן תורה, מר"מ, ממחנך היא להיות מושלם, בעל תכונות אישיות המקרינות סביבו אישיות מיוחדת! כדאי לציין כמה מהתכונות המוזכרות במסכת דרך ארץ זוטא. בין היתר, נדרש שם מתלמיד חכם להיות: "ענו ושפל רוח, אהוב לכל אדם, ירא חטא, דורש את האדם לפי מעשיו". על המחנך בדורנו להיות גם בעל יושר אינטלקטואלי ובעל יכולת לומר טעית. הוא חייב להיות נאמן לערכים אותם הוא מבקש להקנות.

הוא חייב לשדר אמינות בקביעת עיתים לתורה, בעמידה בתפילה כראוי לתלמיד חכם, באהבת ה' ובאהבת האדם בכל הזדמנות.

תלמיד חכם צריך להיות בעל שכל וכישורים אינטלקטואליים אך המחנך צריך להיות בעל "שכל טוב" בנוסף להיותו בעל "חן", כנאמר "חן ושכל טוב" ועמם ימצא נתיבות ללבבות תלמידיו.

תכונות אלו קשות להשגה, אך בדור זה, כשהדמויות אותן בוחר הנוער כמודל לחיקוי ולדוגמא אישית הן כל-כך דלות ושליליות, נבדוק כולנו את

עצמנו: האומנם ראויים אנו במידותינו, באישיותנו, ובהתנהגותנו לשמש זגם של בני תורה? להיות מודל לחיקוי?

ישאל כל מחנך את עצמו:

- איזו ממידותי עלי לשפר?
- מה עלי להדגיש בהתנהגותי?
- מה מתכוונתי יבחר התלמיד לחקות?
- מה מאישיותי יזכור ו"יקח" עמו לדרכו?

היום, יותר מתמיד, חייב המחנך לזכור את חובתו החינוכית ולדעת כי התנהגותו שלו תקבע אם יבחר התלמיד בו כ"מורה לחיים" ולאורו ילך, אם לאו.

על מנהיגות ומנהיגות צעירה

המנהיג מוגדר בספרות כאדם המשפיע על אחרים וסוחף אותם אחריו לעשייה על-פי דרכו. הגדרה זו מתאימה למחנך בכל הדורות, אלא שאין הכישורים והתכונות הנחוצים למחנך-המנהיג בן דורנו דומים לכישורים שהיו נחוצים למנהיגות החינוכית בדורות קודמים. יעדים משתנים עם הזמן ודרכי ההשפעה והכישורים של המנהיג - בהתאם.

לכל דור ראוי ונחוץ מנהיג משלו בעל תכונות המתאימות לאותו דור. מנהיגות דור המדבר, למשל, נדרשה לתכונות כמו "אנשי חיל, יראי אלוקים, אנשי אמת שונאי בצע" (שמות יח). ואילו על סף כניסתם לארץ מתבקש משה לבחור אנשים "חכמים נבונים וידועים" (דברים א). ולא בעלי אף אחת מהתכונות שהוזכרו קודם.

אומר הרש"ר הירש, שיתרו הדגיש בעצתו תכונות אופי טבעיות הטבועות באדם. לדור העבדים, שסיים את "אוניברסיטת פיתום ורעמסס", די היה במנהיגים בעלי תכונות של ישרות דרך טבעית, החשובות יותר לעשיית משפט, מהשכלה וחריפות שכלית. אך על סף הכניסה לארץ, בתום 40 שנות עיצוב עם, אחרי תקופה של לימוד תורה וסדרי משפט מפי משה, נדרשים החכמה, התבונה והמעמד הציבורי כדי להיבחר לשופט מקובל וראוי. לפיכך, הדגיש משה תכונות אלו. משמע פיתוח מנהיגות והדרישות ממנהיג, משתנים על-פי צרכי השעה והמקום.

בימים אלו של מבוכה חינוכית, כשצריך לעשות דברים "אחרת" וגם לחשוב "אחרת". מן הראוי לשקול הקמת מנהיגות צעירה בצד המנהיגות החינוכית הבכירה.

מנהיגות נוער לנוער

המנהיגות הצעירה – מנהיגות נוער לנוער – כשמה כן היא. היא תורכב ממיטב הנוער וחבריה יהיו, מטבע הדברים, בעלי תכונות של מנהיגות. תכונות אלו יטופחו על-ידי צוות החינוך החברתי. כשם שהמחנך, המנהיג הבכיר, משפיע על סביבתו בעצם אישיותו, מידותיו והתנהגותו, כך ישפיעו גם חברי המנהיגות הצעירה.

מטרת "מנהיגות נוער לנוער" היא להשפיע על החברים, להקרין על הסביבה, להוות מודל לחיקוי בכוח אישיותם, בעצם התנהגותם, באורח חייהם ובכושר ההבעה שלהם שיבוא לידי ביטוי בדיונים חברתיים ורעיוניים.

בהלימה למטרות החמ"ד, יהיו חברי "מנהיגות נוער לנוער" בעלי אוריינטציה תורנית ותיבלט בהם יראת שמים ואהבת תורה עד כי יוכלו לשמש מודל לחבריהם במראם החיצוני ובהתנהגותם בתחום שבין האדם למקום ובין האדם לחברו.

יש להאמין ולקוות כי מנהיגות כזאת, שתהיה מקובלת על חבריה ותטופח על-ידי המערכת באופן גלוי וסמוי תהווה מקור השפעה חיובית על סביבתם.

בית מדרש בדרך אחרת

המשורר הלאומי ח"ע ביאליק שאל בשעתו: "אם יש את נפשך לדעת את המעין", ממנו שאבו אחינו בכל הדורות ובכל המצבים "תעצמות נפש", בטחון", "עוצמה" ו"אורך רוח" להתמודד עם החיים הקשים? הוא בעצם התכוון לספר לקורא ולעולם מהו סוד חוסנו של עמנו, מהו המפתח לפענוח סוד קיומו. תשובתו החד משמעית היא: "אם לא תדע בכל אלה – אל בית המדרש סור, הישן והנושן... אז יגידך לבך כי רגלך על מפתן בית חיינו תדרוך...".

בית המדרש היה מאז ומעולם הציר המרכזי של ההוויה היהודית, מרכז הכובד של חיי הקהילה ומקור היצירה התורנית לדורותיה. הוא היה בעצם בית החינוך הראשון של עם ישראל. במהלך הדורות פשט צורה ולבש צורה, החליף את שמו ל"ישיבה" ופעמים גם צביונו השתנה, אך תמיד היה מקום של לימוד תורה. כל מוסד חינוכי דתי משתוקק ומשתדל לקיים בין כתליו, מרכז למידה תורני הקרוי "בית מדרש".

הדברים בהמשך מיועדים להבהיר כי גם המוסד התורני המכובד הקרוי "בית מדרש" חייב לקבל תפנית ויש לראותו "אחרת" ולהוסיף לו יעדים וכיוונים נוספים.

אין הכוונה חלילה, לערער כהוא זה את מעמדו ואת יעודו התורני. להפך! דווקא בתקופה של תהייה, בימים שלימוד הגמרא מתרחש בכיתת הלימוד הרגילה (פעמים אף באותה כיתה בה נלמדים לימודי החול, ויתכן שיש בכך עוד סיבה לפיחות במעמדם של לימודי הקודש) יש לתת לבית המדרש יתר מרכזיות ולהפכו לציר המרכזי של כל מוסד חינוכי. כל בית ספר דתי חייב לקיים לצדו בית מדרש.

בית מדרש זה צריך להיות המקום המרכזי ללמידה תורנית "אחרת", מרחב

למידה מסוג אחר. כיצד "אחרת"?

- "אחרת" מבחינת זמן הלמידה,
- "אחרת" מבחינת מרחב הלמידה ותכני הלימוד.
- "אחרת" מבחינת האוכלוסייה הלומדת בו.

יתכן שבבית המדרש ה"אחר" הזה יימצא הפתרון לארגון זמן הלמידה, מרחב הלמידה ומבנה הלימודים במקצועות הקודש הראויים לתקופתנו ועונים על צרכי תלמידינו:

זמן הלמידה

זמן הלמידה בבית המדרש יהיה זמן למידה גמיש. לא עוד שיעור בן 45 דקות. לא עוד מסגרת מחייבת. אל בית המדרש יכנס תלמיד לפרק זמן קצר או ארוך על-פי המטרה בשבילה הוא נכנס. גם שיעור של כיתה או קבוצה אינו חייב להיות קצוב על-פי צלצול הפעמון. המורה יקבע את משך השעיה בבית המדרש על-פי צרכיו, על-פי צרכי התלמידים ועל-פי יעדי השיעור והנושא הנלמדים.

בית המדרש יופעל בהשגחה במשך כל שעות היום, משעות הבוקר המוקדמות (לפני פתיחת יום הלימודים) ועד לשעות אחר הצהריים והערב. התלמיד יוכל למצוא בשעות הפנאי שלו, את המקום ללימוד, לקריאה, לעיון, לחיפוש במקורות מידע שאינם ברשותו, או ללימוד בחברותא.

בית המדרש יהיה גם המקום להפעלת חוגים תורניים בערבים, להפעלת "כולל יום ששי", או המקום למפגשים אישיים בין מורה לתלמיד בשעות שמחוץ למסגרת המחייבת.

מרחב הלמידה ותכניו

בית המדרש המוכר לנו מכיל – מעצם מהותו – ספריה תורנית, שולחנות ומושבים. בית המדרש ה"אחר" ייבנה בסביבה לימודית עדכנית המשלבת, בנוסף לספריה תורנית עשירה ומגוונת – גם עזרים ומשאבים לימודיים נוספים

החל מציוד אור-קולי כטלוויזיה, וידאו, מערכות שמע וקלטות בנושאים תורניים שונים המצויים בשוק למכביר ועד לטכנולוגיה מתקדמת של מחשבים, מולטימדיה והייטק המאפשרים שימוש במאגרי מידע ואינטרנט "כשר" לצורכי חקר ועיון, להכנת מצגות ותרשימי זרימה בלימודי קודש במגוון כיוונים כש"השמים הם הגבול".

בית מדרש מועשר שכזה יאפשר למידה אינטרדיסציפלינארית בנושאים תורניים שעל הפרק כמו :

- תורה ומדע
- תורה ודמוקרטיה
- תורה ואומנות
- הלכה ורפואה
- הלכה וחקלאות
- מוסיקה יהודית
- תורה-עם-דרך-ארץ

זאת, כמובן, בנוסף ללימודי הקודש הרגילים שילמדו בעיקר בבית המדרש הן בחברותות, הן בלמידה עצמית והן בקבוצות חד-גילאיות או רב גילאיות על-פי נושאים וסוגיות, תוך ארגון התכנים, הזמן והמערכת על-ידי הנהלת המוסד החינוכי.

האוכלוסייה

תקופתנו מאופיינת בסיסמה "עם הפנים לקהילה". כנאמנים לעקרון חשוב זה וכמאמינים בו, אנו ממליצים לפתוח את בית המדרש גם לשימוש ההורים וקהילה ולהרחיב בכך את מעגל המשתמשים והנהנים מהאופציות הלימודיות שהוא מאפשר ומציע.

אוכלוסיית הלומדים בבית המדרש תהיה לפיכך :

ציבור התלמידים בהרכבים חד גילאים ורב גילאיים, בקבוצות ובחברותות. **ציבור המחנכים** ישתמשו בבית המדרש, לקביעת עיתים לתורה במסגרת מועצות פדגוגיות ו"יחד מורים לומד", במסגרת חוגים משותפים לרמ"ם ולתלמידים או ללימוד עצמי של כל מורה הקובע לעצמו עיתים לתורה בבית המדרש, או מזמין תלמיד ללימוד משותף ובירור "ספיתח" סוגיות שלא נפתרו. **ציבור ההורים** ישתתפו בשיעורים קבועים, ברמות שונות, לציבור המגוון של ההורים, בשיעורים משותפים קבועים להורים ולתלמידים בשעות הבוקר והערב או באירועי שיא של ערבי לימוד ייחודיים לאבות ובנים, אמהות ובנות (בית מדרש צריך כמובן, לקום גם במוסדות חינוך לבנות). **חברי הקהילה** גברים, נשים וצעירים אחרי צבא יוזמנו להשתלב בשיעורים ובהרצאות או ב"כולל יום השישי" שיקיים ביה"ס למען ההורים וקהילה.

סיכום

יש לנו נוער נפלא, חכם ונבון. נוער שמעולם לא גילה חשיבה עצמאית כה מעמיקה כמו בדורנו. לנוער זה לא נוכל להעניק משלנו בדרך ובכלים שבהם השתמשנו בעבר, כפי שאמר הרב קוק שהכלים צריכים להיות שונים. הכל צריך להיות אחרת כי התקופה שונה והדור אחר.

האגדה מספרת על חוני המעגל, שנרדם ל-70 שנה. כשהתעורר ובא לבית המדרש איש לא הכירו ומה שחשוב יותר, חוני המעגל לא הבין את הנלמד בבית-המדרש, לא את הדרך ולא את הכלים. הכל היה אחרת.

כאז כן עתה.

על-כן אם רצוננו בהצלחת הדור הנוכחי - יש לחשוב כל הזמן "אחרת". לכל קרקע סוג דישון, אופן דישון ואיכות דישון ייחודית משלה. הקרקע בה אנו חורשים היום – אינה הקרקע בה חרשו קודמינו. לפיכך, יש לדשן ולטייב את הנטיעות החדשות בדשן מיוחד, דשן אחר.

לעולם יזכור המחנך את חשיבות הטיוב ואחריותו לטיוב. "ואז – יהי רצון ויגיע יום שתלמידינו יוכלו להתברך: אילן אילן במה אברכך?... שכל נטיעות שנוטעין ממך יהיו כמותך!" (תענית ה, ב).